

Kereszténység és értékválság

Széles körben elterjedt nézet, hogy Magyarországon (Európában, a nyugati civilizációban, általában a modern világban) súlyos értékválság van. Ha pedig a keresztény értékrendet tekintjük, akkor még súlyosabb a helyzet.

A leggyakrabban emlegetett példák: a házasság, a család válsága; a kábítószerbe és öngyilkosságba menekülés fiatalok és középkorúak esetében; az öregek elhagyatottsága és kiszolgáltatottsága; a csökkenő szolidaritás és felelősségtudat; a tekintély és a fegyelem hanyatlása minden téren; az olcsó és közönséges szórakozási lehetőségek előnyben részesítése; az anyagiasság; a bűnözés növekedése. Ha a keresztény értékek válságáról szeretnénk többet tudni, akkor – a fentiekén kívül – az ünnep hanyatlása, a vallásos nevelés iránti igény csökkenése, a hit egyes alaptételeinek kétségbe vonása, az abortusz problémája, a házasság intézményének kikezdése kerülnek elő, de a sort nyilván lehetne még folytatni.

Az értékek világa

Először is vessünk egy pillantást – ha csak madártávlatból is – az értékek világára. Személyes életünkben sokféle dolgot tartunk értékesnek: tárgyakat (például egy ékszer vagy egy fényképgyűjteményt); állatokat (háziállatot vagy haszonállatot); személyeket (szüleinket, gyermekeinket, barátainkat); emberi kapcsolatokat (az említett személyekhez fűződő szeretetünket, nagy emberek ismeretségét); tulajdonságokat (a nagylelkűséget, a mély hitet, a szavahihetőséget); célokat (elvégezni egy iskolát, fölépíteni egy házat); emlékeket vagy élményeket (egy utazást, egy találkozást); tapasztalatokat (egy munka elvégzését, egy utazást, egy jól sikerült házibulit) – egyszóval minden olyan dolgot, amelyért hajlandók vagyunk más dolgokról lemondani, azokat elveszíteni, fölládozni, eladni; amelynek megszerzéséért erőfeszítéseket teszünk; amelyről úgy véljük, hogy birtoklása számunkra valamilyen értelemben fontos és jó. Az érték, a jó és a fontosság szorosan összetartozó fogalmak. Az értékben jót látunk, és a sokféle értéket fontosságuk alapján rendezzük. A rendezést nevezhetjük értékrangsorolásnak, vagy egyszerűen csak értékelésnek.

Számos érték nyilvánvalóan olyan, amelyet sokan osztanak, követnek; és vannak olyan értékelések (vagyis érték rangsorolások), amelyek az idők folyamán bizonyos szilárdságra, tartósságra tesznek szert, s mint ilyenek maguk is értékeknek számítanak. Célzerű és ésszerű törekvés tehát, hogy az azonos értékeket követő vagy azonos érték rangsorsort valló emberek társuljanak is egymással ezeknek az értékeknek és értékeléseknek a követésére és védelmére, valamint a közöttük kialakuló konfliktusok (amelyek egyetlen személyen belül és személyek között is fölmerülhetnek) a megoldására. Rengeteg emberi közösség kifejezetten ezért jön vagy jött létre, mások pedig egyszerűen alkalmasnak bizonyultak ilyen feladatok ellátására is. Némelyikük tartósan fennmaradt, mások rövidebb életűek voltak. A vallással összefüggő értékek és értékelések ilyen szervezetre találhatnak az egyházakban; a szülő-gyermek viszonytal, a neveléssel, az otthonnal, valamint számos mindennapos készség elsajátításával kapcsolatos értékek és értékelések legartó-

sabbnak bizonyult intézménye a család; a munka jelentős részét ma elkülönült gazdasági, illetve hivatáshoz kötődő szervezetekben végezzük; az oktatás ugyancsak a családtól és a gazdasági szervezetektől elkülönült iskolarendszerben zajlik; egyes szabadidős és hobbi-tevékenységek pedig a megfelelő sport- és egyéb szövetségek, klubok révén valósulnak meg, ezek igyekeznek tartóssá tenni a hozzájuk kapcsolódó értékeket és értékeléseket.

E szervezetek, intézmények, társulások értelemszerűen mindig a teljes embert szólítják meg, bennük mindig teljes emberként veszünk részt, tehát csak egy bizonyos elvonatkoztatási szinten igaz az, hogy egyes értékek és értékelések kitüntetett módon kapcsolódnak hozzájuk. A család a vallási ismeretek elsajátításának is a helye; az egyházak is megkövetelik az erkölcsi értékek követését; egy vállalati irodát is lehet széppé tenni; egy futball-csapatban is kialakulhatnak mély barátságok. Mindazonáltal igaz, hogy ezek az intézmények és társulások többnyire kiemelnek valamilyen értéket vagy értékcsoportot a többi közül, amely számukra fontosabb. A családban a szeretet, a türelem; a futballcsapatban az összetartás, a küzdőszellem; a vállalatban a lojalitás, a szorgalom kitüntetett értékek.

Külön figyelmet érdemel végül a politikai közösség, amelytől azt várjuk el, hogy az összes értéket védelmezze, egyeseket pedig akár aktívan elő is mozdítson. Sőt, vannak olyan értékek, amelyeket elsősorban ettől a közösségi formától várunk el, mert csak az képes biztosítani őket. Ezek az értékek lehetnek olyanok is, amelyeket nem kizárólag egyetlen politikai közösség képes nyújtani (a modern nyugati felfogás politikai értéknek tekinti a demokráciát, a törvény előtti egyenlőséget, az emberi jogok egy részét, de eze-

A legalapvetőbb tévedés mindenképpen az, ha megpróbálunk különbséget tenni specifikusan keresztény (értsd: csak a keresztények számára érvényes) és specifikusan nem-keresztény értékek között.

ket nem korlátozza egyetlen politikai közösségre); s lehetnek olyanok is, amelyek képviselését (de nem elismerését) rendszerint csupán egyetlen politikai közösségtől várjuk el. Ez utóbbiakat szoktuk a nemzeti hagyomány értékei közé sorolni. Elvárjuk, hogy gyermekeinknek kitüntetett szerepben oktassák a nemzeti történelmet és irodalmat; hogy a politikai közösség védje a tagjainak túlnyomó többségét összekötő nyelvet; hogy legyenek

nemzeti ünnepeink és jelképeink; hogy a jelentős teljesítményt nyújtó polgártársaink ne zárkózzanak el attól, hogy közös nemzeti hovatartozásunk okán büszkék lehessünk rájuk; hogy külföldön is értéknek számítson az, hogy az adott politikai közösséghez tartozunk; és így tovább.

Értékbeli és értékrangsorolási konfliktusok

Az értékek világa tehát rendkívül gazdag és sokszínű. Éppen ezért gyakorlatilag elkerülhetetlen, hogy benne konfliktusok alakuljanak ki. Előfordulhat, hogy két érték birtoklása kizárja egymást. Az embernek nem lehet nagyon sok bensőséges barátja. Vannak hivatások, amelyek mellett nehéz vagy éppen lehetetlen teljes értékű családi életet élni. Sok gyermekkel és átlagos jövedelemmel nehéz sokat utazni. Mindazonáltal ezek az értékek rendszerint nem zárják ki teljes mértékben egymást: az egyik értékből kevesebbel, a másikkól többel rendelkezhetünk, de választanunk kell, hogy melyikből akarunk többet, s melyikből kevesebbet. De akár kényszerű, akár önként vállalt okból valamelyik értékből kevesebbet tudunk birtokolni, mint egyébként szeretnénk, azt veszteségként éljük meg, még akkor is, ha a nagyobb vagy több érték ezért kárpótol minket.

Abból is kialakulhatnak konfliktusok, hogy sokan töreksenek olyan értékre, amelyből kevés van. Ez lehet valamilyen értéktárgy éppúgy, mint emberi személy: hiába szereti ugyanolyan őszintén két férfi ugyanazt a nőt, feleségül csak egyikük veheti.

Az értékek nem szubjektívek, noha ezt is gyakran halljuk. A legtöbb esetben teljesen természetesnek vesszük, hogy magukról az értékekről nem kell vitáznunk, hiszen ki

mondaná, hogy a gyermek, a szülő, a szeretet, a szerelem, a szavahihetőség, az otthon, a világlátottság, a nevetés, a tudás, és sok minden más nem magától értetődően értékes és jó. Ami – legalábbis részben – valóban szubjektív, az az értékek rangsorolása, a közöttük való választás, konfliktusaik föloldásának a módja. A vita ezekben az esetekben egyenesen föltételezi, hogy más értékekről egyetértés van a vitázó felek között. Így az ateista nem tartja értékeknek a hívő hitét, mégpedig azért nem, mert azt tévedésnek tartja; de föltételezi, hogy a tévedést mint olyat a hívő sem tartja értékesnek. Aki nem tartja értékesnek az olyan házasságot, amelyben a felek megegyeznek abban, hogy szabadon létesíthetnek szexuális kapcsolatot másokkal, az nem a szexuális kapcsolat értékét vonja kétségbe, nem is a szabadságét általános értelemben, hanem úgy véli, hogy ebben az esetben a házasság igazi értéke elvész. Aki pedig azt tartja értékeknek, hogy mások őt ellenszolgáltatás nélkül szolgálják és magukat neki alávéssék, az bele fog ütközni abba az általános nézetbe, amely a kényelmet és a szabadságot értékeknek ismeri el ugyan, de elutasítja, hogy az ember embernek való önkényes vagy ellenszolgáltatás nélküli alávetése ennek elfogadható eszköze.

Azt is láttuk, hogy léteznek szilárd, tartós rangsorolások, konfliktusmegoldási módok, amelyeket intézmények és szervezetek védenek és képviselnek, tehát amelyekkel kapcsolatban vitának igazából nincs is értelme. Nem kérdés, hogy egy iskolában elsősorban a tanulási teljesítmény és az intellektuális képességek alapján kell az osztályozásnak történnie, nem pedig a morális példamutatás vagy a vallásos elkötelezettség alapján. Ez az iskola feladata, különben nem volna az, ami.

De hadd ismételjük meg, hogy az intézmények által nem védett vagy az intézmények által ellentmondóan képviselt értékrangsorokról is vitatkozni szoktunk, tanácsokat kérünk és adunk egymásnak, vagyis föltételezzük, hogy a jó és a rossz, illetve a jó és a jobb választás között valamilyen értelemben objektív – vagyis a másik ember számára is belátható – különbség van. Ez élteti a családi magazinok tanácsadó rovatait, a televíziós beszélgető-műsorokat, sőt bizonyos fokig még a szappanoperákat is. S ezekről szólnak a nagy görög tragédiák, amelyeket olyannyira magunkénak tudunk érezni: hiszen ezek éppen abba az örökké aktuális helyzetbe állítanak minket, amelyben nem segít semmilyen intézmény, semmilyen megszokás és rutinjelzés, a szereplők önmagukon kívül csak egymás tanácsaira és személyiségére számíthatnak – miközben az értékek érték volta minden vitán fölül áll.

Az értékek hatása

Végül külön kell tárgyalnunk az értékek és az értékelő személy kapcsolatát. Elemi emberi tapasztalat, hogy nem minden érték „való” akármikor, akármilyen körülmények között. Ez a tény sem azt fejezi ki, hogy az értékek „szubjektívek” volnának, vagy hogy az értékelések zöme „szubjektív” volna, tudniillik abban az értelemben, hogy ki-ki tetszésére van bízva, hogy eldöntse, mi „való” neki, vagy hogy számára melyik érték milyen mértékben „való”. Természetesen az értékek rangsorolását, a közöttük kialakuló konfliktusok feloldását – intézmények, rutinjelzések híján – mindenki maga végzi, de senki sem szuverén „ura” saját személyiségének és általában az emberi természetnek (ezért is keres tanácsot, keres mintákat, igyekszik tanulni mások viselkedéséből). A morálfilozófia, a teológia, a pszichológia, sőt – vagy talán leginkább – a közönséges ész által az évszázadok során fölsmert és elraktározott igazságok ismerete nélkül sokkal nehezebb dolga van az egyes embernek akkor, amikor az értékek szerepével kapcsolatban saját vagy közvetlen hozzátartozóinak életére nézve fontos döntéseket kell hoznia. Szerencsére ezek az igazságok – amelyek természetesen maguk is értékek, s kétségkívül a legfontosabbak közé tartoznak – eléggé ismertek. Ilyen például az, hogy a gyermekek személyisége „éretlen”, ezért fokozott védelemre szorul, s bizonyos értékek (például a szexualitás, a tudás egyes területei, az önállóság, egyes esztétikai értékek) egyszerűen „nem

valók” nekik; hogy a jólét, a kényelem, a tudás, a tárgyakhoz, személyekhez való kötődés és számos egyéb érték az emberi természet sötét oldala miatt morális és pszichés károkat, akár súlyos károkat is okozhat, s ezért nem „való” mindig mindenkinek, minden mennyiségben; hogy ugyanaz az érték az egyik embert jobbra képes tenni, a másikat rosszabbá teheti (például a visszanyert egészség az egyik embert hálássá és másokra figyeltetővé tesz, a másikat zsarnokká vagy kórosan aggályossá); hogy az egyik társadalomban a demokratikus intézményrendszer inkább méltóságra és civil bátorságra nevel, a másikban viszont gyűlölködést és anarchiát okoz – és így tovább.

Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy az értékek világa sokszínű; hogy ennek fenntartásában egyének és közösségek egyaránt fontosak; hogy az értékek között és érték rangsorolások között is óhatatlanul konfliktusok alakulnak ki, amelyek megoldása részben intézmények dolga; hogy az értékek nem szubjektívek, az érték rangsorolások pedig részben azok, részben nem; hogy az értékekkel és érték rangsorolásokkal kapcsolatos viták az emberi élet természetes velejárói; s hogy az értékek hatása az egyes emberre vagy közösségre nem mindig ugyanaz.

A kereszténység és az értékek világa

A kereszténység mint vallás

A keresztény vallás, elfogadva az Ószövetség alaptanítását, azt állítja, hogy a világ, s benne az ember, végső soron érték, vagy legalábbis értéknek van szánva. A Teremtés alapvető minősége – a Teremtő jó voltából adódóan – a jóság. A rossz eredete ezért nehéz kérdés, szerencsére itt ezzel nem kell foglalkoznunk. Úgyis elég feladat azt az állítást belátni és elfogadni, ami az említett tételből következik, noha sok mai keresztény számára furcsán hangzik, hogy tudniillik nincsenek keresztény értékek. Kevésbé furcsán fogalmazva: csak keresztény értékek vannak. Ez annyit jelent, hogy minden, ami érték, ami jó, ami Istentől akart, az belefér a kereszténységbe. Még az az evangélium is, amelyik a legélesebben állítja szembe egymással a világot és az egyházat, a világosság és a sötétség birodalmát, Prológusában azt állítja, hogy az Ige, amikor megszületett, saját tulajdonába, az övéi közé jött, bár azok nem ismerték fel. Vizsgáljatok meg mindent, mondja *Szent Pál*, s ami jó, azt tartsátok meg. Mindennek, ami érték, helye van Isten országában.

Ezek persze nagyon általános és ezért a gyakorlatban kevésbé használható igazságok, de rendkívül fontosak, mert kijelölik a helyes gondolkodás irányát, illetve rámutatnak a lehetséges félreértésekre és tévedésekre. A legalapvetőbb tévedés mindenképpen az, ha megpróbálunk különbséget tenni specifikusan keresztény (értsd: csak a keresztények számára követendő) és specifikusan nem-keresztény értékek között.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne volnának olyan értékek, amelyeket a kereszténység valamilyen okból különösen is a magáénak érez, vagy – erőteljesebben fogalmazva – elsősorban a keresztény vallás tett és remélhetőleg tesz ma is a világ számára hozzáférhetővé. Ilyen az ember megváltottsága, azaz fölszabadultsága és visszanyerhető kegyelmi állapota, ilyen a töredelmes szív és a megbocsátó szív, ilyen a férfi és a nő egyenrangú – helyesebben kölcsönös és kizárólagos önátadáson alapuló – kapcsolata, ilyen az egyetemes emberi szolidaritás (nem a „minden ember egyforma szeretése” értelmében, hanem a „legközelebbi rászoruló – akárki is legyen – szeretése” értelmében), ilyen a filozófia és a tudomány, vagyis az egyetemes emberi értelem, s ilyen a rendezett és korlátozott hatalommal rendelkező, egymást kiegyensúlyozó intézmények által fenntartott társadalom. Természetesen ezek kisebb vagy nagyobb mértékben másutt, más civilizációkban, társadalmakban is ismert értékek, de a keresztény társadalmakban – nagyjából a nyugati civilizációban – ezek az értékek minden más társadalomhoz képest sokkal meghatározóbb és intézményteremtő értékeknek bizonyultak. A kegyelem és a megváltottság

intézménye a látható és a láthatatlan egyház; a megbánás és a megbocsátás hatása a büntetőjog és a büntetési eszközök lassú humanizálása, a jog átmoralizálása; a férfi és a nő partneri kapcsolatának intézménye a szabad választáson alapuló és megszentelt házasság; a szolidaritás intézményei a betegápoló szerzetesrendek és a belőlük eredő kórházrendszer; a tudomány és a filozófia értékének védelmezői az egyházi iskolákból kinövő egyetemek; az erkölcsileg is elszámoltatható hatalom és a rendezett, kiegyensúlyozott társadalom ezernyi intézményét pedig itt fölsorolni sem tudjuk.

Aligha kell bizonygatni, hogy ezek az értékek nem abban az értelemben keresztény értékek, hogy csak a kereszténység követői számára volnának érvényesek. Még a kifejezetten csak a hívők számára átlátható vagy megtapasztalható értékek (megváltottság, kegyelmi állapot) sem ilyenek.

A kereszténység mint egyház

A kereszténység történetileg önmagát elsősorban közösségként látja, amelynek egyszerre spirituális és látható intézménye az egyház. Az előbbi értelemben Isten országának megtestesítője, s mint ilyen, minden érték befogadója és védelmezője, ahogy erről eddig szó volt.

Az utóbbi értelemben korhoz és emberekhez is kötődő intézményrendszer, noha értelemszerűen elsősorban a természetfölötti valósághoz és a teljes igazsághoz igyekszik igazodni, s ezt próbálja meg minél hívebben megjeleníteni az emberiség előtt és számára. Az egyház számára ebben az értelemben a vallás megtartása és hirdetése a legfontosabb, aminek három alapvető mozzanata van: az igazság és a tévedés között különbséget kell tennie, az istencsereget és -szolgálat közösségi formáit szabályoznia, a hívek egymás közötti viszonyainak természetfölötti aspektusait pedig érthető és rendszeres módon értelmeznie kell. A dogmák, a rítusok, az egyházjog ugyanúgy lényegi elemei az egyház-létnek, ahogyan iskola sincs tanítás, beszámoltatás és a teljesítmények értékelése nélkül. Am ahogyan a tanítás, a beszámoltatás és az értékelés formái, módszerei változnak, akár egyetlen intézményen belül is, úgy a konkrét térhez, időhöz, emberi közösségekhez és szokásokhoz kötött szavak és megfogalmazások, szertartások, jogi formulák és megoldások is változnak az egyházon belül.

A vallás megtartásának és hirdetésének e legszűkebb körén kívül az egyház az előző pontban áttekintett értékek védelmét és fölmutatását is vállalja – természetesen mindig sok helyi hibával, tévedéssel és botlással, de évszázados távlatból tekintve mégis megbízhatóan és szilárdan. Az alapvető lelkiismereti szabadság, a megbánás és megbocsátás, a házasság, a szolidaritás, az értelem, a morálisan korlátozott és kiegyensúlyozott hatalom magasra értékelt értékeit az egyház inkább védte, mint veszélyeztette; különösen akkor, ha azokat más erők súlyosan fenyegették.

Keresztény étosz

De nem pusztán értékeket véd és mutat föl az egyház, hanem – más társadalmi intézményekhez hasonlóan – bizonyos értékkrangsorolásokat, értékkonfliktus-feloldási módokat rögzített, eljárásokat határozott meg. Így például a közvetlenül Istennek szentelt életet magasabbra értékelte, mint a házastársi kapcsolatot (régebben nagyobb, ma már sokkal kisebb különbséget tételez föl); a megtérést és megbocsátást magasabbra, mint a köz üdvét (ahogy a híres Canossa-járás példája mutatja); a szabadságot a hivatás és a házastárs megválasztásánál magasabbra, mint a család iránti hűséget; az erkölcsi erényeséget és a tudást magasabbra, mint a misztikus adományokat és így tovább. Szándékosan olyan párokat választottam, amelyekben két alapvetően fontos érték szerepel, s az egyik érték csak „nem sokkal” került a másik elé, hiszen éppen ezek a legérdekesebbek. Nagyon távol van tőlünk például az az ókori világ – s ezért nem is gondolunk rá –, amelyben a harc erények magasán a szolidaritás erényei fölött szerepeltek, sőt a gazdagság és

kényelem is megelőzte mondjuk a szabadság értékét. Számunkra ezek részben idegen rangsorolások, de csak azért, mert a kereszténység ilyen mértékben volt képes stabilizálni egyes értékkonfliktusok megoldási módozatait. Ezeknek a rangsorolásoknak, konfliktusmegoldási módozatoknak az együttesét vagy összességét nevezhetjük keresztény étosznak is. Azért a „keresztény étosz”, nem pedig a „keresztény etika” fogalmát használom, mert az etika elméletibb, filozofikusabb fogalom, amelybe az olyan kérdések tárgyalása is beletartozik, mint az ember és az Isten közötti viszony, a rossz eredete és a vele való bánásmód, az értékek egymáshoz való viszonya, a helyes és helytelen cselekvés elvei, és így tovább. Az étosz alkalmazott etika, vagy gyakorlati tanácsok, érték rangsorolások, konfliktusfeloldási eljárások összessége, amely már föltételezi az értékek elfogadottságát és „követtségét”. A „keresztény” étosz pedig nem jelent többet, mint a kereszténység által kitüntetett módon megbecsült értékek gyakorlati alkalmazását, azaz a közöttük és más értékek közötti összeütközések, a kitüntetett értékek halmazzán belüli konfliktusok megoldására vonatkozó szabályokat és tanácsokat.

Ezek a szabályok és tanácsok általában követendőek, s ahogy mondtam, maguk is értékek, ezért külön védelemre szorulnak. De ahogy a vallás hirdetésével és megtartásával közvetlenül összefüggő értékek és érték rangsorolások (dogmák, rítusok, kánonok) értelmezései, formái és intézményei is változnak,

A dogmák, a rítusok, az egyház-jog ugyanúgy lényegi elemei az egyház-létnek, ahogyan iskola sincs tanítás, beszámoltatás és a teljesítmények értékelése nélkül. Ám ahogyan a tanítás, a beszámoltatás és az értékelés formái, módszerei változnak, akár egyetlen intézményen belül is, úgy a konkrét térhez, időhöz, emberi közösségekhez és szokásokhoz kötött szavak és megfogalmazások, szertartások, jogi formulák és megoldások is változnak az egyházon belül.

úgy a tágabb érték- és érték rangsorvilág formái, eljárásai és intézményei is változnak. Ezek a változások jobbára a külső környezetben bekövetkező változásokat követik, s rendszerint nem úgy értendők, hogy egyes régi értékek elavulnak vagy új értékek beemlődnének, hanem úgy, hogy az értékek világában bekövetkező hangsúlyeltolódások új rangsort tesznek szükségessé, amire az egyháznak is reagálnia kell. Vegyünk két példát.

Az egyik a kamatszédés híres tilalma. A középkor prekapitalista viszonyai között a pénz nem volt tőke, vagyis félig-meddig ritka vagyontárgynak számított, aminek meglétén vagy hiányán sokszor a pusztá életben maradás vagy egy család végzetes romlása múlhatott. Az egyház tilalma elsősorban az élet és a

család mint érték védelme felől érthető meg. A kapitalizmus viszonyai között az életben maradást, a leszármazottak sorsát sokkal kevésbé determinálja a meglévő, de a rendkívül magas kamat által alapjaiban fenyegetett vagyon, ezért a kamatszédési tilalom értelmét veszíti.

A család és a házasság más szempontból rendkívül tanulságos példa. Ahogy mondtam, a kereszténység rendkívül magasra értékelte a házasságot, s még akkor is sokkal magasabbra, mint más civilizációk, amikor a közvetlenül Istennek szentelt életformát értékben a házasság fölé emelte. A házasságban ugyanis olyan alakzatot látott, amely nemcsak az ember alapvető természetéhez illeszkedik, hanem egyúttal az Isten-ember közötti, valamint az Egyház-Jézus Krisztus közötti kapcsolatot is modellezni tudja. A házasság ráadásul a szabad emberi döntés értékét is mindennél jobban meg tudja jeleníteni. Mondanunk sem kell, hogy a külső körülmények – a feudális, vagyis földvagyonra épülő – társadalmi rend, a szűkösi anyagi erőforrások, vagyis a túlélés elemi parancsai évszázadokon át nagyon sok akadályt gördítettek az elé, hogy a házasság és a család intézménye ennek az eszménynek a valóságban is megfeleljen. Bár nem szabad úgy képzelnünk, hogy a házastárs kiválasztásában mindig és kizárólag csak a gazdasági és hatalmi szempontok döntöttek (ez elsősorban a föl-sőbb rétegekre volt jellemző), de kétségkívül igen nagy mértékben befolyásolták azt.

A kapitalizmus körülményei között a gazdasági és hatalmi kényszer sokkal lazább, akár teljesen meg is szűnhet, mégpedig egyre szélesebb társadalmi rétegekben. Ha ehhez hozzátesszük, hogy míg a 19. századig egy házastársi kapcsolat jó esetben húsz-huszonöt évig tartott, addig ma a fejlett kapitalista társadalmakban még egy viszonylag későn kötött házasság is várhatóan kétszer ennyi ideig tart, külső kényszerek nélkül, akkor nyomban világossá válik, hogy miért került a házasság intézménye hirtelen annyi érték- és értékelés-vita középpontjába. Hasonló változáson ment át a család is: a kapitalizmusig a család egyúttal a tanítás és a munka alapvető intézménye volt; ma viszont a tanítás az iskola feladata, a munkát pedig elkülönült gazdasági szervezetekben végezzük. A családra a nevelés és éppen a keresztény étosz alapjainak megélése és átadása marad.

Az egyház számára ebből az következik, hogy egy korábban „elnyomott” vagy inkább kevésbé észrevehetően létező értékre hirtelen éles fény vetült, s ez az érték számos más olyan értékkel került konfliktusba, amellyel korábban még csak nem is találkozott. Utóljára a keresztény ókorban volt probléma például az, hogy az egymást szerető felek közül az egyik hívő, a másik nem. Mi a fontosabb? A hit megtartása vagy a házasság alapeszményének megfelelni igyekvés? Hogy a nők számára minden korábbinál több hivatás és társadalmi szerep nyílik meg, nyilvánvalóan konfliktust teremt a házasság, s még inkább a család, valamint a hivatás és általában a szabadság között. Sőt, korábban szinte elképzelhetetlen módon ma már a házasság és a család értékei is gyakran ütköznek. De ez csak azért van, mert korábban a család egysége és a házastársi viszony közötti értékrendszerben egyértelműen az előbbi szerepelt a fontosabb helyen, nem kis mértékben elemi anyagi érdekből – ma ez természetesen sokkal kevésbé fontos, következésképpen a két érték ütközése sokak számára fájdalmas napi esemény.

Az elmúlt évtizedekben az egyház nyilvánvalóan nem tétlenkedett, hanem igyekezett kidolgozni az ezekre a kérdésekre adandó válaszokat. A válaszok egy része az ősi keresztény étoszból szinte magától adódik (az élet, a szabadság, a szolidaritás, az értelem, a házastársi kapcsolat, a morálisan korlátozott hatalomgyakorlás, az igazságos büntetés szelídséggel és irgalommal való korlátozása mint elsődleges értékek). A válaszok egy másik része a korábban hiányzó vagy alig hozzáférhető, ma azonban nagy bőséggel rendelkezésre álló értékek elhelyezésére és fölhasználásra vonatkozik (a megnövekedett választási szabadság minden téren, a meghosszabbodott élettartam, az egyre több szabadidő, mozgásszabadság, kapcsolatteremtési lehetőség, a növekvő jólét, az egyre biztosabb egészség stb.). Ezek a válaszok értelemszerűen kevésbé kimunkáltak, hiszen még kevés tapasztalat áll rendelkezésre. A kábítószerszervelet, az eutanázia, a munkafüggőség, az alkoholizmus, a tévéfüggőség nyilvánvalóan szoros kapcsolatban van azzal, hogy egyre több az üres idő, s egyre kevesebb gondot kell az egyes embernek saját létfenntartására fordítania. A válaszok harmadik része az elsődendő értékek közötti konfliktusok kényes területére vonatkozik. Már utaltam rá, hogy itt mindig is sok volt a nyitott kérdés, még akkor is, ha bizonyos rangsorolásokat az egyház tapasztalata és ítélete rögzített. Ám ezek a rangsorolások részben elveszítették meggyőző erejüket. Ahogy a család és a házasság példájában láttuk, bizonyos értékkonfliktusok az egyház számára is napi dilemmákat okoznak. De elképzelhető, hogy például az egyes országokban terjedő bűnözéssel szemben az eddiginél sokkal keményebben kell föl lépni, s az igazságosság követelményeit immár előbbre kell sorolni az elnézésre, fölmentésre, mentegetésre hajlító irgalom és szelídség követelményeinél.

Értékválság

Létezik-e értékválság? A közkeletű vélekedés erre a kérdésre minden további megfontolást nélkül igennel felel. De ha az eddigi fejtegetések helytállóak, akkor indokolt a körültekintőbb válaszadás, hiszen nagyon sokféle módon vetődik föl nagyon sokféle „probléma”, „nehézség”, „kétség”, „veszteség” (a hasonló, valamilyen rosszra utaló kifejezé-

seket még gyarapíthatnánk) az értékekkel és értékelésekkel kapcsolatban. Azzal kell számolnunk, hogy nem minden problémát, nehézséget, kétséget, veszteséget lesz ésszerű vagy célszerű „válságnak” tekintenünk.

Az értékek pusztulása

Mindenekelőtt érdemes tenni egy fontos megkülönböztetést, mégpedig az értékek válsága és az értékek pusztulása között. Az „értékválság” kifejezést rendszerint a morális, politikai és vallási értékekkel és értékelésekkel kapcsolatos problémákra tartjuk fenn, az értékek pusztulását pedig inkább a tágan vett tárgyi, természeti világgal, illetve az azzal szorosan összefüggő egyéb, például esztétikai értékekkel kapcsolatban emlegetjük. A két „rossz” között természetesen van összefüggés. Előbb lássunk néhány példát az értékek pusztulására.

Ez sokféleképpen mehet végbe. Vannak látványos értékpusztulások, különösen a tárgyi világban, részben a természet, részben az emberi tevékenység miatt. Ez utóbbi származhat rosszakaratból (egyes háborús események, dúlások), véletlenből (baleset), a fejlődés nem szándékolt hatásából (egyes mesterségek eltűnése) vagy a tudatlanság miatt (mondjuk amikor az értékek értékességét nem ismerik föl: így például a kálvinizmus vallás térhódításakor rengeteg templomi festmény semmisült meg, függetlenül azok esztétikai értékétől; a kolostorok, kastélyok, várak romjait a nép rendszerint elhordja, hogy építőanyagként hasznosítsa, függetlenül azok történelmi értékétől – de erre ugyanígy nem volt fogékony a 19. századi „műemlékvédelem” sem). A látványos, nagyszabású, helyrehozhatatlan, tartós érték-megsemmisülés rendszerint kialakít valamiféle általános válsághangulatot is, amelybe viszont már belezáraznak az emberek közötti kapcsolatokhoz kötődő vallási, morális és politikai értékvilág is. Ilyenre példa az antik Róma hanyatlása, vagy Magyarországon a tatár, később a török hódítás, vagy éppen a 20. század számtalan eseménye. Háborús körülmények között az emberi élet izélemtiszteletén többször csorbul (a hűség ellenben fölértékelődhet); egy súlyos éhínség vagy járvány igencsak megrendítheti a szolidaritást.

Mindazonáltal ezek a többé vagy kevésbé látványos értékpusztulások, értékvesztések inkább a kivételes, semmint a normális értékvesztések közé tartoznak. A normális értékvesztés, érték-megsemmisülés egyszerűen az értékek sokfélesége és egymást kizáró vagy korlátozó volta miatt mindennapos esemény. Rengeteg érték megy napra nap veszendőbe, anélkül, hogy ez válsághangulatot indokolna. Sőt, vannak olyan értékek, amelyek megszűnését vagy visszaszorulását, megfakulását teljesen természetesnek tekintjük, még akkor is, ha ezt veszteségként éljük meg és sajnálkozunk felette. Ha egy emberi élet érték, a halál – legalábbis megtapasztalható módon – ezt az értéket (javarészt) megsemmisíti, de ettől még nem jut eszünkben a „válság” szó. A gyermek bája a serdüléskor eltűnik. Az otthont elhagyó fiatal számára a biztonság és a családi szeretet megtapasztalásának lehetősége ugyancsak megcsappan. Az öregedő ember egyre kevesebb egészséggel „rendelkezik”. Mindezek a természethez, a tárgyi világhoz erősen kötődő értékek pusztulásának természetesnek tekintett eseményei, esetei. Az „értékválság” kifejezés azonban inkább a morális, politikai és vallási értékek világában bekövetkező kedvezőtlen változásokra utal. A továbbiakban csak ilyen értékekre gondolok.

Az értékek válsága

Ha igaz, hogy az értékek objektívek, vagyis az egyes ember vélekedésétől, ízlésétől, viselkedésétől és hitétől függetlenül léteznek, akkor mint értékek nem kerülhetnek válságba abban az értelemben, hogy létüket az egyes emberek velük kapcsolatos kételyei, fenntartásai, magatartása veszélyeztetnék. Ha valaki nem hisz a házastársi hűség értékében, attól még a házastársi hűség érték marad. Ha hisz ugyan, de megbotlik, még inkább – különösen, ha tudja, hogy ami botlás, az botlás. A híres rochefoucauld-i mondás: „a képmutatás

a bűn bókja az erény előtt” ugyanerre utal. Még a házastársi hűség úgynevezett „átértelmezése” (egy-egy félrelépés megengedhető) sem föltétlenül jelzi a hűség értékének elvetését, legföljebb efféle képmutatást takar. Más szóval az, hogy nem mindig és nem mindenki követ valamilyen fontos értéket, akár azért, mert szeretné, de nem tudja, akár azért, mert úgy véli, hogy az nem érték, önmagában véve az emberi állapot sajnálatos, de természetesen mondható velejárója. Ezt csak akkor nevezhetjük válságnak, ha vállaljuk ennek következményét is, vagyis azt, hogy az értékválságot mindig, minden korra érvényes kijelentésnek tartjuk. Ezt meg lehet tenni, de kétséges, hogy van-e különösebb értelme.

De mi van akkor, ha bizonyos értékek követése vagy az érték-voltukba vetett hit egészen megszűnik (azaz senki nem ismeri el vagy követi őket)? A szigorú objektivistát ez sem okvetlenül rendíti meg, de azért a legtöbb ember számára az értékek objektivitása csak akkor elfogadható állítás, ha azt valamilyen mértékben a tényleges elfogadottsághoz és követettséghez kötjük. Magyarán: ha egy értéket senki sem fogad el vagy követ (akár úgy is, hogy csak próbálkozik, de nem sikerül neki), akkor az nem is létezik. Értékválság-e ez? Erre a kérdésre lehet azt a formalista választ adni, hogy ha egy érték (már?) nem létezik, akkor nem is lehet válságban. Másképpen fogalmazva: amíg egy érték válságban van, azaz vannak, akik számára az értékválság tény, addig az adott érték biztosan létezik – következésképpen a szóbanforgó érték nincs válságban. Ez a válasz azonban – formalizmusa miatt – nyilván nem nyugtatja meg azokat, akik amiatt aggódnak, hogy valamilyen értéket immár senki sem tart értéknek vagy törődik vele. Nekik érdemes konkrétan is végiggondolniuk, hogy pontosan mitől is félnek. Ha valamilyen egykori értéket tényleg senki sem követ vagy tart fontosnak, akkor azt ők sem teszik, tehát nincs okuk panaszkodni. Ha azt szeretnék, hogy valamilyen érték mintegy „föltámadjon”, de ezt nem saját, hanem kizárólag mások életében tartanák kívánatosnak, akkor fölöttébb képmutató módon járnak el, még akkor is, ha ezt a közösség jólétével vagy üdvével indokolják.

Vegyünk egy példát. Sokan sajnálják, hogy bizonyos falusi életformákat egyre kevesebben követnek, s viszonylag biztosnak látszik, hogy belátható időn belül ezek az életformák teljesen meg is fognak szűnni. Ha ez őket arra indítja, hogy erőszakkal vagy hi-tegetéssel másokat ebben az életformában megtartsanak, csak azért, mert szerintük ez értékes, erkölcsileg nyilvánvalóan helytelenül járnak el, még akkor is, ha úgy vélekednek, hogy ennek az életformának a fennmaradása társadalmi érdek. Ha ugyanis így gondolják, akkor meggyőződésüknek megfelelően nekik is követniük kell – valamilyen mértékben – a szóbanforgó életformát, vagy legalábbis annak „átmenthető”, „fenntartható” elemeit. Tudjuk, hogy erre sokan – városi emberek – vállalkoznak is. Ezzel azonban éppen azt teszik, amire szükség van ahhoz, hogy az adott érték – a lehetőségekhez képest minél teljesebb mértékben – fennmaradjon. Megtörténhet azonban, hogy sem ők, sem az eltűnő életforma utolsó – többnyire attól szabadulni igyekvő – képviselői sem tartják értéknek ezt az életformát, vagyis az valóban nem érték többé. De miért – helyesebben: hogyan – is volna ez baj?

Az értékválság emlegetőinek azonban minden valószínűség szerint olyan esetek járnak a fejükben, amikor egy értéket kevesen – vagy szerintük a kelletnél kevesebben – tartanak értéknek vagy igyekeznek, illetve tudnak ténylegesen követni. Itt mindenekelőtt érdemes egy ideje már használt, ám kellőképpen nem tisztázott problémát értelmezni. Egy érték elismerése (a benne, illetve értékességében, érték-voltában való hit) és követése (akár botlásokkal) noha nem ugyanaz, de azért szorosan összefügg. Az ember rendszerint nehezen viseli el azt is, ha egy érték értékességéről meg van győződve, de azt nem képes követni; meg azt is, ha azt, amit szeret csinálni, ami számára fontos, mások értéktelennek tartják. A kettőt igyekszünk összhangba hozni. Ez jól és rosszul egyaránt elszülhet. Előfordulhat, hogy komoly önnevelési eredményeket érünk el, vagyis egyre sikeresebben követjük az adott értéket; de az is előfordulhat, hogy a „savanyú a szőlő” elvét követjük,

vagyis mivel nem sikerül követnünk az adott értéket, meggyőzzük magunkat arról, hogy az valójában nem is érték. Lehet, hogy cinikussá válunk, vagy közönyössé, relativistává, az értékek objektivitásának tagadóivá, öncsalóvá, vagy akár frusztrálttá és depresszióssá. Viszont ezek ellenkezője is bekövetkezhet: személyiségünk gazdagodik, morális tartásunk erősödik, lelki egyensúlyunk kialakul, illetve stabilizálódik. Igen-igen nehéz ezért megmondani, hogy egy adott érték elfogadottsága és követettsége éppen milyen fokú, még az egyes emberekben is, hát még egy egész társadalomban.

Az értékszociológiai felmérések szerint például a magyar társadalomban a család igen magasra van értékelve, azaz a társadalom tagjainak zöme számára a család nem egyszerűen elfogadott, hanem egyenesen kardinális érték. De vannak a család válságára következtetni engedő jelek is, amelyek szerint a család a tényleges, vagyis követett értékhierarchiában alacsonyabb szinten helyezkedik el. A család válságát emlegetők nyilván ezekre gondolnak (ilyen a magányos életforma terjedése, az elvált szülőkkel élő gyermekek aránya stb.). Ezt lehet úgy is értelmezni, hogy az emberek hazudnak önmaguknak, s nem is olyan fontos számukra a család. De az is lehet, hogy olyan magas igényekkel lépnek föl a családdal szemben, amit képtelenség kielégíteni, ezért csalódnak (és elválnak

Az étosz alkalmazott etika, vagy gyakorlati tanácsok, értékrangsorolások, konfliktusfeloldási eljárások összessége, amely már föltételezi az értékek elfogadottságát és „követtségét”. A „keresztény” étosz pedig nem jelent többet, mint a kereszténység által kitüntetett módon megbecsült értékek gyakorlati alkalmazását, azaz a közöttük és más értékek közötti összeütközések, a kitüntetett értékek halmazán belüli konfliktusok megoldására vonatkozó szabályokat és tanácsokat.

vagy – mások példájából okulva – már nem is alapítanak családot). Mindkét magyarázatnak lehet következménye az is, hogy idővel „leértékelik” a családot (a lehetőségekhez igazítják az értéket); de az is, hogy sikerül a többi értékhez képest a gyakorlatban is az első vagy az egyik első helyre tenni és ennek megfelelően megélni és követni a család értékét. Minden valószínűség szerint mindkét megoldásnak lesznek (illetve vannak) képviselői, megvalósítói, de úgyszólván előrejelezhetetlen (és részben nem is mérhető), hogy mennyien.

Számos más fontos értékről (elfogadottságáról, követtségéről) még ennyit sem tudunk; részben azért, mert az „önbevallásokat” nem mindig lehet más adatokkal ellenőrizni. Annyit viszont lehet tudni, hogy a legfontosabb, az értékválságot sűrűn emlegetők számára is fontos értékeket – köztük a kereszténység által is kiemelten fontos értékeket – a társadalom többsége értéknek tartja, sőt követni és képviselni is igyekszik őket. Ez persze egyrészt nem mindig sikerül – de ez soha nem is volt másként. Másrészt a sikertelenségek, kudarcok, esetleg bizonyos értékek nyers és közvetlen megtagadásai mindig nagyobb publicitást kapnak, mint az értékek követése és elfogadottsága, de éppen azért, mert az utóbbit tartjuk természetesnek. A nagyobb nyilvánosság persze könnyen keltheti azt a benyomást, hogy a kérdéses értékek válságba kerültek, mert kevesen fogadják el vagy igyekeznek követni őket. Ez azonban nagyon gyakran egyszerűen illúzió, esetleg az érintett személyek vagy csoportok politikai-retorikai stratégiája.

Mármost az értékválság emlegetése ilyen esetekben lehet éppen hasznos is az érték fennmaradása és terjedése szempontjából, noha – mint láttuk – vagy téves helyzetértékelésen vagy merőben egyéni életérzésen („kevesen vagyunk”) alapszik. Akkor lehet leginkább hasznos, noha téves, amikor az adott értéket elfogadó és követő többségben megerősíti az érték elfogadottságát és követtségét. Akkor is hasznos lehet, ha fölhívja a többség figyelmét a ténylegesen csak a kisebbség által képviselt vagy általa hitelesen követett értékre, vagy adott esetben meggyőzi azt arról, hogy tévesen gondolja, hogy a ki-

sebbség által képviselt érték nem értékes. Mindazonáltal az utóbbi esetben az értékválság fogalma nem a legszerencsésebb fogalom, hiszen a többséget aligha győzi meg a kisebbség által képviselt érték érték-voltáról, ha az a szóbanforgó értéket válságban lévőnek láttatja. Ezért az értékválság hirdeteése akkor a leghatékonyabb, amikor tévedésen nyugszik: vagyis amikor a többség „jobb lelkiismeretére” apellál.

De arról sem szabad megfeledkezni, hogy az értékválság emlegetésének lehetnek nemkívánatos következményei is, elsősorban akkor, amikor azzal valójában a többség véleményére apellálnak. Ez különösen olyankor veszélyes, amikor politikai vagy vallási értékről van szó, ráadásul egyetlenről. A „nemzeti öntudat” értékének válságáról való beszédnek rendszerint az a célja, hogy a szunyadónak vagy „elfelejtettnek” bemutatott értéket ismét tudatosítsa, magasabb szintre emelje, adott esetben kizárólagossá tegye. Ennek lehet olyan következménye, hogy a politikai közösség egyes kisebbségeivel szemben a többség türelmetlenné válik. De ugyanez megtörténhet akkor is, ha a „tolerancia” mindenkifölött-valóságát kezdik hirdetni abban a formában, hogy a társadalom többsége „intoleráns”, vagyis a tolerancia értéke válságban van. Itt is a többség szunyadó vagy „elnyomott” „jobbik” lelkiismeretére apellálnak; s itt is megtörténhet, hogy egyes ténylegesen kisebbségi értékek kerülnek veszélybe a „kikényszerített tolerancia” miatt.

Röviden összefoglalva: az értékek pusztulása normális jelenség, noha előfordulhat, hogy a pusztulás méretei és az emberek közötti kapcsolatok világára való hatásai miatt a válság szónak valódi tartalma van. Az értékválság kifejezés mindazonáltal elsősorban az igen nehezen mérhető és leírható emberi kapcsolatvilágra vonatkozik (vagyis a morális, politikai és vallási értékekre). Ezen belül az értékek részleges vagy esetleges nem-követése vagy tagadása ugyancsak „normálisnak” tekinthető állapot, emiatt tehát nem érdemes válságról beszélni. Ha egy értéket ténylegesen senki sem tart annak, szintén nincs értelme válságról beszélni. Ha egy értéket csak kevesen tartanak annak vagy tudnak/akarnak követni (legalábbis saját érzésük szerint), számukra indokoltnak fog tűnni az értékválság kifejezés használata. Ennek azonban lehetnek egyrészt saját szempontjukból, másrészt a társadalom szempontjából nézve kedvező és kedvezőtlen következményei egyaránt.

Az értékrangsorolások válsága

Az előbbi fejtegetések gyakorlati fontosságát nagymértékben csökkenti az a tény, hogy – ahogy említettem – nagyon ritkán fordul elő olyan vita, amely az értékek értékességéről szólna, vagyis amelyben az értékek elfogadásra méltóságát kérdőjelezi meg. Az értékekkel kapcsolatos viták túlnyomó része az értékek rangsorolásáról, fontossági sorrendjéről szól. Az első fejezetben arról is szó volt, hogy az értékek rangsorolásai között vannak olyanok, amelyek tartósan bizonyultak, s intézményi védelem alatt állnak; de arról is, hogy az emberi élet körülményeinek és feltételeinek változásai időről-időre kikényszerítik ezeknek a rangsoroknak a felülvizsgálatát.

Mivel az értékek rangsorolásában lényegesen több a szubjektív elem, ezért ezek sokszor égetőbb és fájdalmasabb kérdéseket vetnek föl az egyes ember számára. Minél kevesebb külső segítségre (baráti, rokon tanácsra, valamint intézmények által védett és megbízhatóan bizonyuló rangsorolási eljárásra) számíthat, annál nagyobb mértékben érezheti úgy, hogy nemcsak saját lelki és erkölcsi problémáival kell megküzdenie, hanem a környezetében élőkével is. Ez azt az érzést keltheti benne, hogy az értékekkel van súlyos baj a világban, holott inkább az értékek rendezésével és rangsorolásával kapcsolatban változott meg a világ. Nagyon nehéz megmondani, hogy ez a változás mennyiben vagy mennyire rendkívüli, s teszi indokolttá azt az állítást, hogy súlyos értékrangsorolási válság alakult ki. Anélkül, hogy ezt egzakt módon bizonyítani tudnám, ismereteim alapján meg merem kockáztatni azt a kijelentést, hogy a 19. században például a vallási, politikai és morális értékek között – a nyugati világban – olyan átrendeződés ment végbe, amely a morális értékek felülkerekedésével járt a többi értékszférával szemben. (A re-

formáció idején egészen biztosan más volt a helyzet: a hittel, vallással, egyház iránt lojalitással kapcsolatos értékek előbbre voltak sorolva.) A 20. század első fele ezzel szemben a politikai értékek (nemzettudat, társadalmi egyenlőség, demokrácia stb.) fölértékelését hozta magával, a vallási értékek további leértékelődése mellett. A század második felében újra az erkölcsi értékek kerültek előtérbe, hiszen az alapvető politikai értékek elfogadottságát és követettségét komoly veszély (a nyugati demokráciákról van szó) nem fenyegette. De ezek nagyon általános és nehezen igazolható kijelentések, amelyekkel csak az a célom, hogy érzékeltessem: az érték rangsorolásokkal kapcsolatos viták kiterjedtsége minden valószínűség szerint nem nőtt, illetve nem haladja meg az elmúlt két-száz évre általában jellemző szintet. A korábbi évszázadokhoz képest ez a szint talán magasabb, bár voltak olyanok – különösen a reneszánsz és a reformáció ideje –, amelyekben talán még ennél is kiélezettebb viták folytak az értékek fontosságí sorrendjéről.

Egyes érték rangsorolások kikristályosodása, intézményesülése rendkívül fontos az egyes ember tájékozódásának szempontjából. De a meglévő rangsorok, konfliktusmegoldási módozatok képviselői és védelmezői természetesen gyakran úgy érezhetik, hogy körülöttük „csapkod a villám”, hogy egyre többen és többen kérdőjelezik meg az általuk képviselt rangsorokat és eljárásokat. Számukra a válság akár mindennapos „élmény” lehet, ami frusztrálttá, indulatosá teheti, vagy arra indíthatja őket, hogy megátkozzák a világot, és hátat fordítsanak neki. Ezzel azonban nyilvánvalóan nem segítenek, hanem ártanak azoknak, akik, bár vitatkoznak velük, mégis stabil pontnak látják őket (illetve az általuk képviselt érték rangsort), amelyhez képest tájékozódni tudnak. A túl gyors alkalmazkodás a – többnyire csak föltételezett vagy „intuitív módon megérezett” – rangsorváltozásokhoz az intézmények (köztük az egyház) részéről ezért biztosan nem jó stratégia, noha – mint ahogy arra az előző fejezet példái is utalnak – vannak olyan társadalmi változások, amelyek nyilvánvalóan visszafordíthatatlanok, s ezért az intézmények által képviselt érték rangsorolások megváltoztatását is szükségessé teszik. Érdekes azonban észben tartaniuk, hogy ezek a változások általában nem az értékek érték-voltát kezdik ki, hanem egymáshoz való viszonyukat rendezik át. Van olyan kor, amelyben a szabadságot magasabbra kell értékelni, mint az igazságot, mert az igazság nevében elnyomó hatalom alakult ki. S van olyan kor, amelyben az igazságot kell magasabbra értékelni, mint a szabadságot, mert az igazságkeresés nélkül a szabadság elveszti a stabil talapzatot, s illúzióvá válik. Volt olyan kor, amelyben az egyháznak a házasságon kívüli életformákat (szerzetesség, tartós özvegyi állapot) kellett védenie a dinasztikus és gazdasági érdekekből a házasságot erőltető társadalommal szemben; ma valószínűleg inkább a házasságot kell védenie a házasságon kívüli életformákkal, de még inkább a házasság fogalmát kiforgatni akarókkal szemben (bár ez utóbbi nem rangsorolási, hanem érték-értelmezési kérdés). Van olyan – tartós – helyzet, amelyben az ép erkölcsi rend megőrzése fontosabb, mint a béke; s van olyan – tartós – helyzet is, amelyben a béke megőrzése fontosabb, mint az erkölcsi rend egyes szabályai megszegésének a megtorlása. A középkori társadalomban a szolidaritás egyéni formáit igen magasra kellett értékelni, szemben mondjuk a szorgalmas, de bizonytalan eredményű munkavégzéssel; a modern kapitalista, központilag és alaposan megadózott társadalmakban inkább a szorgalmas – és adótermelő – munkavégzést, a becsületességet és a család iránti hűséget kell talán magasabbra értékelni, mint az államilag megszervezett szolidaritást kiegészítő egyéni szolidaritási tevékenységformákban való részvételt.

Az érték rangsorolásokat védelmező intézmények képviselői is jól teszik tehát, ha nem beszélnek érték válságról vagy érték rangsor-válságról, hiszen tőlük éppen azt várják el, hogy az (egyéni vagy csoportos) válságból való kilábaláshoz nyújtsanak segítséget. Természetesen nem szabad bálványként ragaszkodniuk megszokott – és bevált – konfliktusmegoldási módszereikhez és rangsorolásaikhoz, de nem szabad azokat állandóan változtatniuk sem. Sőt, az is tudniuk kell, hogy a változtatás nem az ő tetszésük-

re és intuícióikra van bízva. Feladatuk inkább az, hogy a bizonyos mértékben a közösségben „önmagától” kikristályosodó és működőképesnek, az értékek világát meg nem hamisítónak, el nem tévesztőnek bizonyuló megoldásokat és rangsorolásokat átvegyék és intézményesítsék.

Összefoglalás

Az értékek világa igen gazdag. Tele van belső konfliktusokkal. Ezek megoldási módzataira és rangsorolására az egyéntől függetlenedő, tájékozódását segítő eljárások intézményesülnek a különböző társadalmakban. Vannak olyan értékek, amelyek a kereszténység számára kiemelten fontosak, s ez bizonyos érték rangsorolásokat is meghatároz (keresztény étosz), de a kereszténység alapbeállítottsága az, hogy mindennek, ami érték, helye van Isten országában. Az értékválság fogalma elsősorban a morális, politikai és valósi érték halmazokra vonatkozik. Az értékválság fogalmával (ami nem azonos az érték rangsorolások válságának fogalmával) pedig óvatosan kell bánni, ugyanis mind indokoltsága, mind haszna sokszor megkérdőjelezhető.

Az Iskolakultúra könyveiből